SATAKUNNAN HISTORIALLISET PUUTARHAT

Maunu Häyrynen, maisemantutkimuksen professori, Turun yliopisto ja Katrina Virtanen, FM, vapaa tutkija

Satakunta on Suomen vanhaa ydinasutusaluetta ja tämä näkyy myös sen puutarhoissa. Entisinä kovina aikoina puutarhat ovat olleet ylellisyyttä, joihin vain harvoilla oli varaa ja jotka levisivät maahan hitaasti. Leviämiskanavana toimivat säätyläiset, ennen muuta aatelissukuiset kartanonomistajat ja papit, jotka perustivat mailleen puutarhoja ja istuttivat niihin uusia hyöty- ja koristekasveja. Myöhemmin joukkoon liittyivät porvarit ja tehtailijat, jotka alkoivat kaunistaa kaupunkejaan, tehtaitaan ja huviloitaan istutuksilla. Tavallinen kansa kiinnostui puutarhanhoidosta myöhemmin ja usein käytännön syistä, leivän jatkeeksi.

Satakuntalaisen puutarhakulttuurin vanhimmat juuret ulottuvat 1600-luvulle. Tuolta ajalta on tietoa lähinnä hyötykasviviljelyyn tarkoitetuista kartanopuutarhoista mm. Anolassa ja Vuojoella. Köyliönkartano, Kokemäenkartano ja Sunniemi ovat vielä näitäkin vanhempaa perua, mutta puutarhat ilmestyivät niihin myöhemmin. Merkittäviä kartanopuistoja löytyy lisäksi ainakin Villilän, Koiviston ja Yyterin kartanoista sekä Kellahden rusthollista. Tuorsniemen entisessä pappilassa on ollut 1800-luvun alun tietojen mukaan hämmästyttävän tasokas puutarha, joka on päässyt kokonaan villiintymään.

Satakunnan varhainen teollistuminen loi ruukinpuistot Kauttualle ja Noormarkkuun. Myöhemmin tehtaita ja niiden asuinalueita pyrittiin suunnittelemaan yhtenäisinä kokonaisuuksina, mistä kertovat Pihlavan sahan, Kaunismäen ja Halssin hyvin säilyneet viheralueet. Tehdasympäristöjä on suunniteltu myös Friitalan Nahka Oy:lle, Kiukaisten Satanahkalle, Rauman Lönnströmin tehtaille ja Äetsään. Vanhoihin ruukkeihin on teetetty 1900- luvulla uusia suunnitelmia valtakunnan huippusuunnittelijoilla Paul Olssonilla ja Bengt Schalinilla, jotka uudistivat myös monia satakuntalaisia kartanopuutarhoja. Noormarkun Havulinnan ja pääkonttorin puutarhat, Kauttuan Villa Ahlströmin puutarha ja Anolan kartanopuisto voidaan lukea heidän muotopuutarhatyylin päätöihinsä. Funktionalistisen puutarhan kansainvälinen merkkiteos löytyy Villa Maireasta, jota moni kotimainen puutarhasuunnittelija on ollut luomassa Alvar Aallon rinnalla.

Puistorakentaminen sai Porissa alkunsa jo ennen vuoden 1852 tuhoisaa paloa Seurahuoneen hienostuneessa puolijulkisessa muotopuutarhassa. Palon jälkeen painopiste siirtyi

uuden asemakaavan mukaisiin yleisiin puistokatuihin ja Seurahuoneen puisto eli Juhannuslehto jäi oman onnensa nojaan. Yksityiskohta Solvikin puutarhasta Pihlavan Kaunismäessä. 1800-luvun lopulla sekä Poriin että Raumalle syntyi joukko kaupunki-istutuksia, niistä merkittävimpänä Kirjurinluodon ainutlaatuinen maisematyylinen puisto Kokemäenjoen suistossa. Kehityskulkua on jatkanut Poriin vuonna 2002 perustettu kansallinen kaupunkipuisto, jonka ytimen vanhat viheralueet muodostavat. Niiden tuntumassa ovat modernismin luomat vihreät ihannemaisemat, Riihikedon ja Pormestarinluodon asuma-alueet, joiden istutuksilla haluttiin vakuuttaa suuren muuton sukupolvet odottavasta paremmasta tulevaisuudesta.

Ahlströmin ruukkialueen pääkonttori ja sen puistoa Noormarkussa. Kuva: Meri-Tuuli Suorsa, ELY-keskus, 2020.

Tietoisuus vanhojen puistojen ja puutarhojen arvosta on herännyt asteittain viime vuosikymmeninä. Puutarhoja on tutkittu ja mitattu meilläkin jo ennen sotia, mutta vasta Suomenkin allekirjoittama kansainvälinen Firenzen julistus vuodelta 1982 historiallisten puutarhojen suojelusta ja hoidosta on nostanut ne suojeltavan kulttuuriperinnön piiriin. Tietotasossa ja suojelun toteutumisessa on kuitenkin vielä paljon toivomisen varaa. Puutarhoja ei voi suojella kuten rakennuksia, koska ne koostuvat osin elävästä materiaalista, vaan niitä pitää

hoitaa monialaisen tutkimuksen ja pitkäjänteisen suunnittelun pohjalta. Tähän tarvitaan erikoisasiantuntemusta, joka syntyy vain koulutuksen ja kokemuksen kautta. Useita satakuntalaiskohteita, kuten Noormarkun ruukkialueen, Vuojoen ja Villilän puutarhat, on kunnostettu asiantuntevasti, mutta moni odottaa vielä uutta tulemistaan – tai lopullista unohdusta.

Edellisen kulttuuriympäristöohjelman jälkeen Satakunnan historiallisten puutarhojen tilanne ei ole olennaisesti muuttunut. Tiedossa olevia historiallisia puutarhoja ei ole tuhoutunut sen enempää kuin kunnostettukaan. Myöskään uusia historiallisten puutarhojen inventointeja ei ole käynnistynyt. 2010-luvulla kuitenkin kulttuuriympäristöjä koskeva avoin tieto on lisääntynyt, mikä mahdollistaa aikaisempaa nopeamman tiedonkeruun myös historiallisista puutarhoista. Verkosta löytyy mm. digitoituja ja nykykoordinaatistoon sovitettuja historiallisia karttoja, vanhoja valokuvia sekä 1900-luvun puutarha- ja maisema-arkkitehtien arkistoluetteloita. Uudempaa paikkatietoaineistoa ovat esimerkiksi satelliittikuvat ja laserkeilausaineisto. Avointa paikkatietoa vertailemalla voi saada paljon tietoa kohteen historiasta ja nykytilasta jo ennen maastokäyntiä.

Turun yliopiston maisemantutkimuksen oppiaine testasi menetelmää yhteistyössä Museoviraston kanssa vuonna 2018, mallina Irlannin kulttuuriperintöviranomaisten historiallisiin Ordnance Survey -karttoihin ja satelliittikuviin perustunut valtakunnallinen kartoitus, jossa oli tunnistettu suuri joukko historiallisia puutarhoja ja pystytty arvioimaan niiden säilymistä. Menetelmä osoittautui toimivaksi myös Suomessa ja antoi runsaasti lisätietoa RKY-luetteloon merkityistä, mutta epämääräisesti dokumentoituneista Etelä-Suomen kartano- ja pappilapuutarhoista. Myöhemmin Katrina Virtasen maisemantutkimuksen pro gradu -työssä Ruissalon huvilapuutarhojen inventoinnista kävi ilmi, että menetelmää on myös mahdollista täydentää droonikuvauksella, joka tehostaa huomattavasti maastotyöskentelyä.

Satakunnan alueelta on 2020-luvulla saatavilla runsaasti avointa dataa, joten historiallisten puutarhojen nykytilaa pystytään selvittämään jo yleisinventoinnin esiselvitysvaiheessa. Vertailun avulla voidaan rajata kohteet, joihin on syytä tehdä tarkemmat maastotutkimukset sekä määritellä kohteet, joihin riittää toistaiseksi avoimen datan perusteella tehty arvio. Menetelmän hyödyntäminen auttaa siten resurssien kohdentamisessa. Avoimen datan saatavuus voi vaihdella alueittain ja Satakunnassa tämä ilmenee vanhemman aineiston saatavuudessa. Historiallinen Senaatin kartasto toimii vertailupohjana puutarhojen muutosten ja säilyvyyksien selvittämisessä, mutta kartastoa ei ole saatavilla Pohjois-Satakunnan

alueelta. Täällä voidaan sen sijaan hyödyntää muuta historiallista topografista kartta-aineistoa sekä mahdollisia palstakarttoja. Vanhat valokuvat ja aikaisemmat inventointiraportit täydentävät muuta historiallista aineistoa.

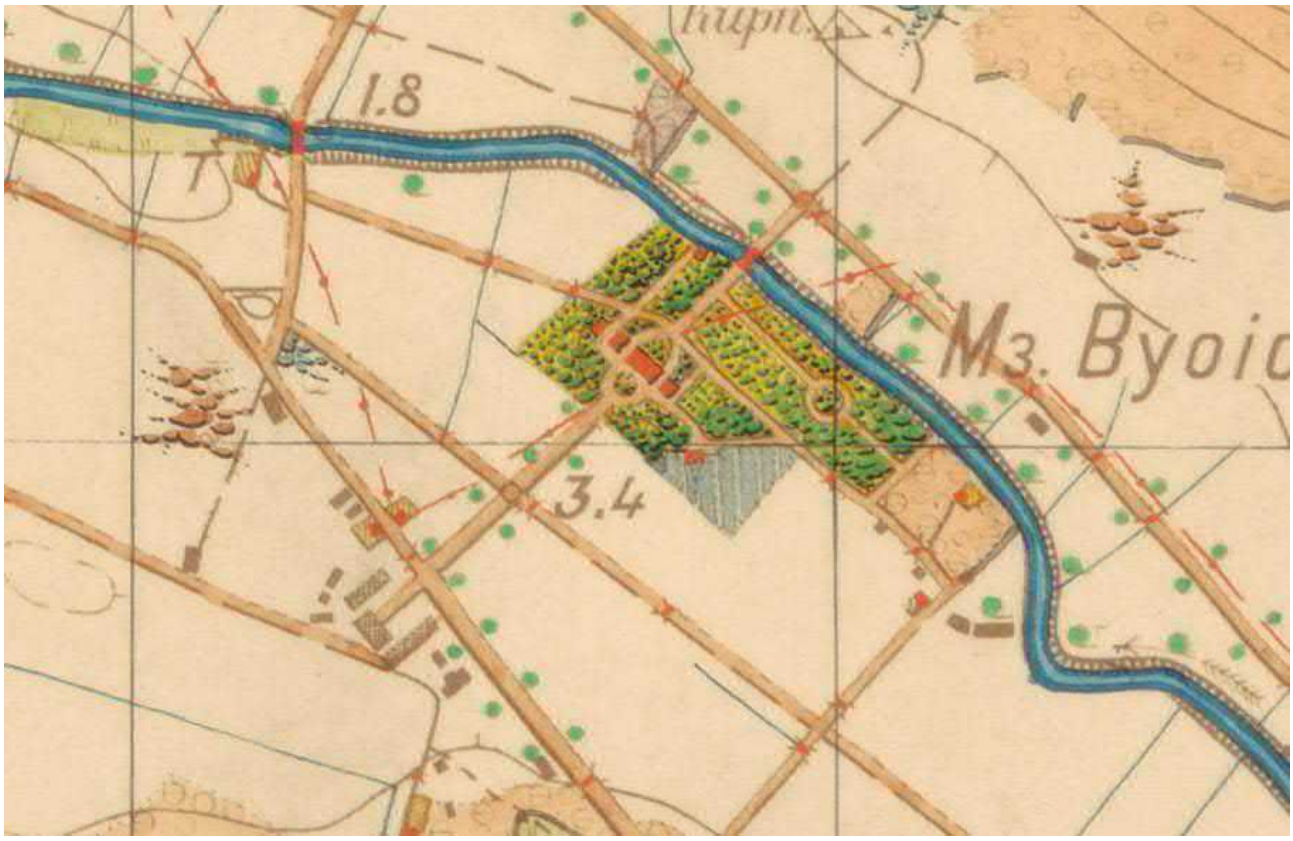

Eurajoella sijaitsevan Vuojoen kartanon puisto- ja puutarha-alueet on kuvattu tarkasti historiallisella Senaatin karttalehdellä vuonna 1904. Kuva: Rajaus Senaatin karttalehdestä Eurajoki XVII 13, 1904. Kansallisarkisto.

Satakunnan kulttuuriympäristöjen nykytilaa voidaan tarkastella yhtenevästi satelliittikuvien, ortoilmakuvien ja erilaisten aluemääritystasojen avulla, mitä tarjoaa kattavasti esimerkiksi Suomen ympäristökeskus SYKE. Kuvista saatava tieto puutarhojen elementeistä voi olla yksityiskohtaistakin, mutta kuvien perusteella korkeuseroja on hankala tulkita. Alueita voi myös jäädä katveeseen puuston tai muiden esteiden alle. Siksi laserkeilausaineistolla on inventoinnissa suuri potentiaali. Maanmittauslaitos tuottaa vuonna 2020 käynnistyneillä kuvauksillaan yhä tarkempaa ja ajantasaisempaa kolmiulotteista tietoa maanpinnasta. Sen avulla voidaan paikantaa esimerkiksi olemassa olevia tai jo kadonneita terassointeja tai kulkuväyliä. Laserkeilausaineistoon voidaan yhdistää myös droonikuvausaineistoa, jolloin puutarhoista voidaan muodostaa havainnollisia kolmiulotteisia mallinnoksia. Droonikuvista saadaan satelliitti- ja ortoilmakuvia tarkempaa tietoa ja kuvia sekä niistä tehtyjä mallinnoksia voidaan hyödyntää myös myöhemmin kohteiden muutosten seurannassa.

Verrattaessa Senaatin karttapiirrosta 2010-luvun satelliittikuvaan nähdään, että puusto, kulkuväylät, akselit ja rakennuskanta vaikuttavat säilyneen. Muutoksina havaitaan, että tontin itäosassa peltoalue on laajentunut osittain vanhan puistoalueen päälle. Myös koilliskulmassa sijaitseva kasvimaa on jäänyt osittain peltoalueen alle. Kuva: Kuvakaappaus Google Earth -satelliittikuvasta. Google.

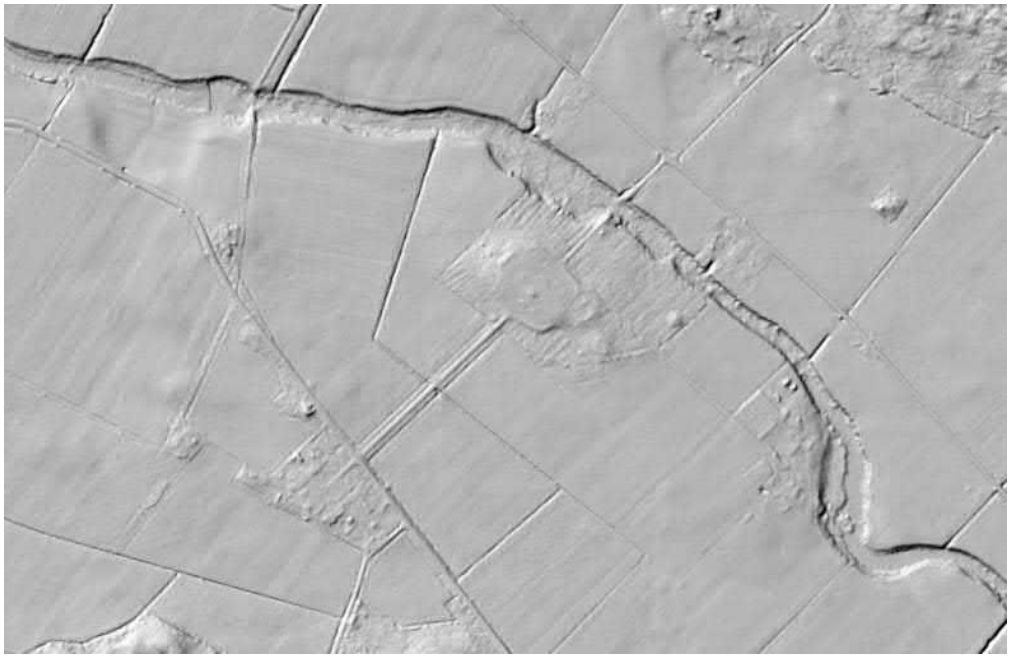

Laserkeilausaineistosta tuotettu rinnevarjostus vahvistaa, ettei alueella ole juuri korkeusvaihteluita. Aineistosta voidaan myös nähdä, kuinka kartano liittyy jokivarren maanviljelysmaisemaan. Kuvassa puutarhasta erottuu muun muassa päärakennusta ympäröivä terassointi, siihen liittyvä lounainen puukujanne sekä puiston itäosassa sijaitsevan kujanteen päässä oleva huvimajakumpare. Tontilla näkyvien uritusten merkitystä voisi tutkia maastossa tarkemmin. Ne voivat kertoa esimerkiksi hedelmäpuiden viljelystä. Kuva: Rinnevarjostusaineisto, vinovalovarjoste 2m (M3322A). Maanmittauslaitos.